

Spis treści

1. Utrzymanie dyscypliny w klasie – Bogdan Jankowski	3
2. Kultura osobista uczniów – jak radzić sobie z trudnymi zachowaniami wychowanków – Anna Katarzyna Kiełczewska	15
3. Gry uczniowskie – sposoby na trudne zachowania uczniów – Monika Jaroszevska	33
4. Jak zawierać kontrakty z uczniem – Hanna Żmijska	53
5. Załączniki	87
Załącznik 1 – Programowanie dyscypliny w szkole – scenariusz zajęć dla nauczycieli	87
Załącznik 2 – Charakterystyka postaw wobec pojęcia dyscypliny – materiał dla nauczycieli.....	95
Załącznik 3 – Scenariusz spotkania z uczniem: higiena osobista cz. 1	98
Załącznik 4 - Scenariusz spotkania z uczniem: higiena osobista cz. 2	99
Załącznik 5 – Scenariusz spotkania z uczniem: dbałość o kulturę języka	101
Załącznik 6 – Arkusz obserwacji wychowanka	102
Załącznik 7 – Scenariusz spotkania z uczniem: kontrakt dotyczący kultury języka.....	103
Załącznik 8 – Scenariusz spotkania z uczniem: samokontrola zachowań	105
Załącznik 9 – Scenariusz spotkania z uczniem: agresja a emocje	107
Załącznik 10 – Materiał pomocniczy dla wychowawcy/nauczyciela: autoanaliza	109
Załącznik 11 – Ankieta dla uczniów – Mój wychowawca.....	111
Załącznik 12 – Materiał pomocniczy dla wychowawcy/nauczyciela: analiza własnych reakcji na trudne zachowania uczniów	113
Załącznik 13 – Kontrakt wychowawcy klasy/nauczyciela i ucznia (rodzica)	114

II. Relacje nauczyciel – uczeń

Lp	Stwierdzenie	pkt
a	Podstawą relacji nauczyciel – uczeń powinno być racjonalne określenie zaistniałej sytuacji i mobilizowanie ucznia do samodzielnego zastanawiania się nad problemem.	
b	Nauczyciel przez cały czas powinien zapewniać sobie pełną kontrolę nad uczniem w klasie, ale też okazywać mu sympatię i zaufanie.	
c	Uczniowie powinni mieć dużo przestrzeni i samodzielności, a nauczyciele mają być ich partnerami.	
d	Nauczyciel w relacjach z uczniem powinien być mentorem pomagającym podejmować decyzje i szukać rozwiązań, uwzględniając autonomię ucznia.	
e	Należy koncentrować się przede wszystkim na uczniach, którzy przestrzegają przyjętych zasad.	
f	Uczeń przede wszystkim powinien postępować tak, aby odpowiadało to oczekiwaniom nauczyciela, który okazuje szacunek wobec praw uczniów.	
g	Między uczniem a nauczycielem powinna panować wszechstronna współpraca.	
h	Relacje między nauczycielem a uczniem powinny być oparte na wzajemnych oczekiwaniach a nie żądaniach.	

III. Styl komunikowania się

Lp	Stwierdzenie	pkt
a	Najważniejsze w kontakcie z uczniem jest nastawienie na jego słuchanie.	
b	Otwarta dyskusja z uczniem jest tym sposobem komunikowania się, który sprzyja kształtowaniu się poczucia bezpieczeństwa.	
c	W rozmowie najpierw należy wysłuchać ucznia, a potem zachęcać go do zaproponowania rozwiązania.	
d	W kontakcie z uczniem nauczyciel powinien okazywać mu sympatię, ale wymagać szacunku do siebie.	
e	Nauczyciel powinien jasno komunikować uczniom, jakie są jego oczekiwania i potrzeby oraz swoje nastawienie do ich egzekwowania.	
f	W kontakcie z uczniem zamiast oceny, należy wyrażać swój pogląd i udzielać informacji.	
g	W kontakcie z uczniem należy być rzeczowym i stać na straży przyjętych zasad.	
h	W kontakcie z uczniem nauczyciel powinien posługiwać się komunikacją otwartą, wyrażać swoje uczucia, intencje i być otwarty na komunikaty ucznia.	

Jak ingerować w niepożądane zachowania uczniów podczas lekcji?¹⁴

- I. Ingerencje dyskretne** – wyważone, niewerbalne reakcje na pierwsze przejawy takich zachowań. Są skuteczne przy założeniu, że uczniowie i nauczyciel ustalili wcześniej zasady zachowania się podczas zajęć oraz wiedzą, jaki będzie następny krok nauczyciela, jeśli dyskretna interwencja nie pomoże. Poniżej zamieszczono kolejne kroki, jakie podejmuje dorosły w ramach tej ingerencji:
- ▶ **Czułość** – nauczyciel dyskretnie sprawdza przez cały czas, co dzieje się w klasie. Jeśli zauważy oznaki niepokojące, wskazujące na możliwość wystąpienia niepożądanego zachowania, może szybko zareagować. Dla uczniów jest to komunikat, że nauczyciel na nich uważa.
 - ▶ **Upomnienie niewerbalne** – nauczyciel bez słów przekazuje uczniowi życzenie, aby ten zmienił swoje zachowanie (spojrzeniem w oczy, podniesieniem brwi, zatrzymaniem uwagi na podopiecznym). Uczeń rozumie to bez słów i stosuje się do upomnienia. Reszta klasy nie jest angażowana w tę „rozmowę”, często nie zauważa nawet, że coś się wydarzyło. Dla upomnianego wychowanka jest to sytuacja komfortowa – nie wpada w złość, nie musi się wstydić itp., łatwiej mu więc uszanować autorytet nauczyciela i zastosować się do jego sugestii.
 - ▶ **Uwaga wybiórcza** – nauczyciel daje do zrozumienia uczniowi, że zauważył jego zachowanie, ale umyślnie je ignoruje (taktyczne ignorowanie), aby go nie wzmacniać. Zauważa natomiast i docenia przejawy dobrego zachowania.
 - ▶ **Polecenia pozytywne** – zamiast negatywnych komunikatów nauczyciel wysyła pozytywne sygnały. Klasa, zamiast reprimendy, dostaje informacje o tym, jakich zachowań oczekuje nauczyciel (patrz: tabela 4.).

Tabela 4. Przykłady negatywnych i pozytywnych poleceń kierowanych do uczniów

Polecenia negatywne	Polecenia pozytywne
Bądźcie cicho!	Postarajcie się pracować w ciszy i skupieniu
Nie mów bez pozwolenia.	Jeśli chcesz coś powiedzieć, podnieś rękę
Przestań myśleć o niebieskich migdałach!	Hej, Marku! Jak ci idzie?

II. Ingerencje bezpośrednie – stosuje się, gdy zawiodą dyskretne napomnienia. Muszą jednak być wyważone, nie wprawiać uczniów w zakłopotanie, nie poniżać ich. Należą do nich:

- ▶ **Właściwe słowa** – polecenia powinny być jednoznaczne, krótkie, wyrażone stanowczo (w formie komunikatów „ja”). Należy je przekazywać ze skupionym wyrazem twarzy, utrzymując z uczniem kontakt wzrokowy, np. *Robercie, kiedy rozmawiasz głośno z Tomkiem, przeszkadzasz mi w prowadzeniu zajęć. Uciszyć się, proszę i posłuchaj wykładu.*
- ▶ **Działania rozstrzygające** – należy reagować na niewłaściwe zachowania uczniów wtedy, gdy ma się pewność, że potrafi się doprowadzić swoje działania do końca (inaczej nauczyciel traci wiarygodność).

¹⁴ J. Robertson, dz. cyt., s. 137–161.

- ▶ **Szacunek** – uczniów należy traktować z szacunkiem (zwłaszcza gdy gani się ich zachowanie), aby zmniejszyć ryzyko wystąpienia konfliktu. Wybuchy gniewu nauczyciela mogą sprowokować podopiecznego do chęci odwetu, próby zachowania twarzy wobec kolegów i w efekcie do nasilenia złego zachowania.
- ▶ **Własna odpowiedzialność** – należy zwracać uwagę uczniów na odpowiedzialność, jaką ponoszą za własne zachowania, pokazywać im możliwości wyboru (to nauczyciel decyduje, co wydarzy się dalej – zmiana zachowania czy zastosowanie sankcji).
- ▶ **Przywracanie normalnych stosunków** – po dokonanej ingerencji należy jak najszybciej wrócić do zwykłych stosunków, jakby nic się nie wydarzyło.

Uwaga

Stopniowanie ingerencji jest niezwykle ważne. Trzeba zawsze zaczynać od środków dyscyplinujących łagodnych (ingerencje dyskretne), a dopiero gdy nie skutkują, przechodzić przez poważniejsze (ingerencje bezpośrednie) aż do najbardziej inwazyjnych (zastosowanie sankcji).

Niezwykle ważne jest zatem **odpowiednie przygotowanie wychowawców**. Warto:

- ▶ uczestniczyć w kursach i warsztatach wychowawczych;
- ▶ inicjować spotkania z pedagogiem szkolnym (na radzie pedagogicznej lub indywidualne konsultacje);
- ▶ czytać literaturę przedmiotu – z zakresu pedagogiki, wychowania, psychologii;
- ▶ organizować spotkania robocze zespołu uczącego w danej placówce w celu diagnozowania klas i pojedynczych wychowanków oraz opracowania wspólnej strategii postępowania w przypadku trudnych zachowań uczniów;
- ▶ dzielić się swoimi doświadczeniami i trudnościami wychowawczymi z kolegami, prosić ich o radę i wsparcie;
- ▶ dbać o stały przepływ informacji na temat tego, co się dzieje w poszczególnych klasach;
- ▶ wdrażać wśród młodzieży działania profilaktyczne – warsztaty klasowe, spotkania ze specjalistami z różnych dziedzin, przedstawicielami ośrodków zajmujących się przeciwdziałaniem uzależnieniom, przemocy itp.;
- ▶ zwiększyć zainteresowanie prowadzonymi grupami, wchodzić w bliższe kontakty z podopiecznymi, np. rozmowy na przerwach/po lekcjach, wspólne wyjścia do muzeum/teatru/parku, organizowanie imprez klasowych;
- ▶ angażować wychowanków w różnorodne formy aktywności na terenie szkoły i poza nią, aby uwrażliwić ich na otoczenie i stwarzać więcej okazji do modelowania pożądanych postaw.

Wreszcie, pracując wychowawczo i dydaktycznie w poszczególnych klasach, należy stale podkreślać, jak istotna jest wzajemna uwaga i reagowanie na przejawy niskiej kultury osobistej wszystkich członków społeczności. W ten sposób podopieczni uczą się, że wszyscy (a nie tylko dorośli) są odpowiedzialni za atmosferę i przestrzeganie norm w szkole, że sami mogą przeciwdziałać destrukcyjnym zachowaniom i pomagać innym kształtować postawy prospołeczne.

Przykłady trudnych zachowań uczniów i sposoby postępowania z nimi

Brak higieny

Uczeń o niskiej kulturze osobistej często jest zaniedbany, co przejawia się tym, że:

- ▶ nie przestrzega zasad higieny;
- ▶ ma nieporządek na ławce;
- ▶ „zapomina” przynosić zeszyty lub ich w ogóle nie prowadzi (np. ma tylko brudnopis), nie ma podręcznika;
- ▶ nie dba o książki i zeszyty własne i cudze (np. wyrywa kartki, rysuje w książkach kolegów);
- ▶ śmieci wokół swojego stanowiska pracy (zostawia papiery, niedojedzone kanapki itp.).

To wszystko sprawia, że jest nieakceptowany i zazwyczaj odrzucany przez grupę rówieśniczą oraz nie lubiany przez nauczycieli (nikt nie chce siedzieć z nim w jednej ławce, pożyczać mu rzeczy, spotykać się po lekcjach). Zdarza się, że przyjmuje on w klasie rolę outsidera lub kozła ofiarnego. Nie wywiązuje się także z obowiązku szkolnego, więc jego wyniki nauczania są niskie.

Źródłem tych zachowań mogą być wzorce wyniesione z domu rodzinnego. Są to bowiem zachowania, których małe dziecko uczy się automatycznie, naśladując dorosłych. Dom o niskiej kulturze osobistej, patologiczny, nie dostarcza wzorów zachowań powszechnie akceptowanych społecznie. Przyczyną zaniedbania może być również bieda. Dziecko, gdy idzie do szkoły, dostrzega swoją inność i może odczuwać z tego powodu frustrację. Może się także pojawić niskie poczucie własnej wartości i w efekcie unikanie kontaktów z innymi.

Ważne

Aby pomóc uczniowi zaniedbanemu, wychowawca powinien:

- ▶ okazać mu życzliwość, ale nie litować się nad nim;
- ▶ zwracać jego uwagę na związek higieny z poczuciem własnej wartości i nawiązywaniem kontaktów społecznych – w sposób delikatny, dyplomatyczny (scenariusz takiego spotkania z uczniem znajduje się w załączniku nr 3);
- ▶ wzmacniać jego samoocenę, pomóc mu znaleźć w sobie pozytywne cechy (scenariusz takiego spotkania z uczniem znajduje się w załączniku nr 4);
- ▶ angażować go w życie klasy oraz w zadania edukacyjne wymagające współpracy;
- ▶ zainteresować się jego środowiskiem rodzinnym (rozmowa z uczniem, pedagogiem, rodzicami w celu dokonania diagnozy i udzielenia pomocy rodzinie);
- ▶ pokazać innym członkom klasy, że cenimy go jako człowieka, tak samo jak pozostałych;
- ▶ przypominać uczniowi o obowiązku szkolnym (noszenie zeszytów, książek, odrabianie prac domowych) i zawierać z nim umowy, które pomogą mu w jego wypełnianiu.